

EDICE LIMES

Wolfgang Iser
Fiktivní
a imaginární

Perspektivy literární
antropologie

NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

Fiktivní a imaginární

Perspektivy literární
antropologie

Wolfgang Iser

Z německého originálu

Das Fiktive und das Imaginäre: Perspektiven literarischer Anthropologie,
vydaného nakladatelstvím Suhrkamp Verlag v roce 1991,

přeložil Miroslav Petříček

Doslov napsal Martin Procházka

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2017

Redakce Václav Hozman

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© Univerzita Karlova, 2017

Copyright © Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 2017

All rights reserved by and controlled through Suhrkamp Verlag Berlin

Translation © Miroslav Petříček, 2017

Afterword © Martin Procházka, 2017

Publikace vychází s podporou Programu rozvoje vědních oblastí
na Univerzitě Karlově č. P09, Literatura a umění v mezikulturních
souvislostech, podprogram Proměny kulturních dějin anglofonních zemí:
identity, periody, kánony, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

ISBN 978-80-246-2781-6

ISBN 978-80-246-4866-8 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Pro Loru

OBSAH

Obálka	
Předmluva	9
I. Akty fingování	15
1. Mlčenlivé vědění o fikci a skutečnosti	15
2. Triáda	16
3. Funkcionální diferenciací aktů: selekce – kombinace – sebeodhalování	19
II. Renesanční bukolika jako paradigma literární fikčnosti	39
1. Scénáře antického pastýřského básnictví	44
2. Ekloga a její referenční realita	56
3. Dva světy pastýřského románu	67
a) Souhra opakování a vzpomínky v Sannazarově <i>Arkádii</i>	69
b) Inscenování v Montemayorově románu <i>Diana</i>	73
c) Struktura dvojího smyslu v Sidneyho románu <i>Arkádie</i>	78
4. Ek-statický charakter literární fikčnosti	92
5. Antropologický index	103
III. Tematizovaná fikce ve filosofickém diskursu	113
1. Předběžná úvaha	113
2. Fikce jako idol (<i>Bacon</i>)	119
3. Fikce jako jazyková modalita (<i>Bentham</i>)	138
4. Fikce jako neautentické kladení (<i>Vaihinger</i>)	160

5. Fikce jako diferenciál (<i>Goodman</i>)	184
6. Chameleon poznávání	198
IV. Imaginárno	205
1. Předběžná historická poznámka	205
2. Imaginace jako mohutnost (<i>Coleridge</i>)	222
3. Imaginárno jako akt představování (<i>Sartre</i>)	232
4. Radikální imaginárno (<i>Castoriadis</i>)	245
5. Souhra fiktivního a imaginárního	264
Exkurs: Beckettovo <i>Imagination Dead Imagine</i> a fantastická literatura	287
V. Hra textu	297
1. Hra <i>mapy a území</i>	297
2. Přechylování nápodoby a symbolizace	300
3. Hry textu	309
4. Hrát a být hráni	326
VI. Epilog	335
1. Mimesis a performance	335
2. Inscenování jako antropologická kategorie	351
Doslov k českému vydání	361
Rejstřík	371

PŘEDMLUVA

Literatura potřebuje výklad, protože to, co sděluje písmem, neexistuje nezávisle na něm, ba vůbec by nebylo dosažitelné. Tento fakt vedl k vypracování postupů, které jakožto metody interpretace či modely textu dosáhly takového stupně diferenciací, že se samy staly předmětem vědeckého zkoumání. Přitom je nápadné, že každá metoda, která se ocitne v pozici favorita, je sice relativně rychle přijímána, vzápětí se však stejně prudce opotřebovává; to můžeme pozorovat počínaje školou *New Criticism* a dekonstruktivismem konče. Společné je jim pouze to, že vycházejí z množství textů, které jsou zpřístupněny jinými metodami, teoriemi a modely.

Literární text takto přivedl na svět propracovaný systém interpretačních postupů, které vedly k vytvoření různých hermeneutik, jejichž cílem bylo buď přisvojování textu, či jeho aplikace na přítomnost, resp. jeho zprostředkování přítomností, určování jeho smyslu nějakým rozhodnutím, anebo naopak objasňování estetického potenciálu v jeho nerozhodnutelnosti. Tato diferenciací hermeneutik nás pak znovu přivádí k otázce, zda literatura jako médium nemůže být i něčím jiným než jen předmětem výkladu textu, zejména vykazuje-li metodická diskuse určité projevy vyčerpání, pokud za prvé hlásá metodický pluralismus a za druhé se předmětem uvažování stává sama etika etablované literární kritiky. Obojí by pak mohlo být příznakem prudkého zrychlení

tempa, s nímž jsou postupně jednotlivé metody privilegovány. Literatura ovšem platila vždy i za „doklad“ něčeho jiného: od dokumentace básnickovy biografie až k zrcadlení společnosti. Svou roli přitom hrály rovněž metodické implikace, a to v závislosti na tom, podle jakých horizontů, do nichž zasazovala své poznatky, se interpretace primárně zaměřená k textu řídila.

Z tohoto postoje k literatuře vzešly dvě převládající tendence: na jedné straně zjišťování toho, co literatuře dává být literaturou, což se těžkopádným slovníkem strukturalismu často označuje jako „literárnost“ či „básnickost“, a na straně druhé pojetí literatury jako reprezentace společnosti. První paradigma vede ke skeptické otázce, zda hledání „literárnosti“ literatury nakonec není jen pseudonymem dalšího rozvíjení konceptu autonomie umění, zatímco druhé paradigma můžeme podezírat z toho, že chce čelit rostoucí marginalizaci literatury, a proto se ji snaží legitimovat jako prosvětlování společenských poměrů. Nelze ovšem nevidět, že uvedené snahy chápou literaturu primárně jako médium a že se neomezují jen na výklad textů. Co však v těchto reflexích média představuje jistý problém, to v prvním případě spočívá v tom, že hledáním literárnosti je literatura hypostazována, byť je tu snaha určit tímto způsobem, co je literatura; a v druhém případě v tom, že literatura se zde může stát pouhým dokumentem, jakkoli se tento přístup chápe jako sociologický výklad.

Reflexe literatury jako média nadto literaturu přibližuje do sousedství jiných médií, jejichž rostoucí význam v civilizačním procesu naznačuje, do jaké míry literatura ztratila své ústřední postavení mezi kulturními paradigmaty. Čím více médium plní svou společensko-kulturní funkci, tím méně je jako cosi samozřejmého problematické, což dříve platilo i o literatuře. Zastávala kdysi celou řadu takových funkcí, které – počínaje funkcí zábavy přes funkci informační a dokumentační až k užívání volného času – jsou teď z literatury vyčleněné a získaly institucionalizovanou samostatnost. Zbývá ještě něco literatury – média, které obdobně jako jiná média nemá svůj základ samo v sobě?

Nuže, je-li zde stále literatura, pak pragmatika potřeb patrně není vše, a to tím spíše, není-li určena sama sebou. Ptát se na historickou nutnost literárního média, které mezitím muselo mnohé za svých funkcí postoupit jiným anebo je zcela ztratilo, znamená vrátit se před jeho autonomii anebo před onu „moc mimése“ sociálních poměrů,

jež je mu vlastní, ba možná, jak si to ještě představoval osvícený marxismus (Kosík) – před obrazy skutečnosti, jež produkuje, abychom pak narazili na antropologickou výbavu člověka, který žije na náklady své fantazie.

Takto má literatura sice i určitý substrát, avšak vysoce plastický, substrát, jenž nezná žádné konstanty, nýbrž vyjevuje se přetvářením již zformovaného v médiu, které pak v písemných podobách zpřítomňuje cosi, co by nezávisle na něm bylo nedostupné. Je možné, že literatura se v tomto historickém okamžiku, v němž mnohé z jejích někdejších výkonů přešlo na jiná média, musí stát zrcadlem plastičnosti člověka – což je ostatně proces, který v souvislosti s antropogenezí dokládají i antropologové jako André Leroi-Gourham a Paul Alsberg, proces, který jakožto neustálé zmnožování specializace vede od osvojení vzpřímené chůze přes uvolnění ruky až ke kultuře. Jestliže tedy literatura dovoluje formování lidské plastičnosti, pak existence takového média naznačuje puzení ke zpředměťování, jež se však nemůže s konečnou platností zastavit v nějakém určitém tvaru, protože jeho projevem je překračování hranic a podmínek. Pokud literatura tuto plastičnost převádí do formovatelnosti, pak se její rozvíjení stává zrcadlem ustavičného sebepřekračování člověka. Médium proto může být vždy jen to, co předstírá, co všechno určité vykazuje jako iluzi, co dokonce vzápětí dementuje i produkty svého zpředměťování, neboť pouze tak je schopno zpřítomňovat to, co má próteovský ráz. Možná, že právě v tom tkví pravda literatury, jež ji obrňuje proti vší vědomé záměrnosti, kterou literatura vždy prohlédá jako zdání, aniž by však bylo možné zbavit se jí jako pouhého klamu.

Jestliže literatura ukazuje, že plastičnost člověka tíhne ke zpřítomňování, které nekončí uzavřením v jeho zpředměťování, pak zcela jistě není zanedbatelná její antropologická relevance. Avšak problémem, který si před sebe staví takto chápaná literární antropologie, je nezbytná heuristika. Nemůže se spoléhat na etablované obory antropologického bádání a jejich referenční rámce nejsou pro ni použitelnými hledisky. Neboť její metody nesmí být ani evolucionistické, ani teleologické, jak je tomu například v etnografické *kulturní antropologii* (Frank Robert Vivele a Marvin Harris).

Avšak i vzhledem k předpokladům se jako nevhodné vykazují i hypotézy, s nimiž pracuje například *filosofická antropologie*. Axiomatické

určení člověka jako nedostatkové bytosti (Arnold Gehlen), která je otevřena do světa, a musí se proto stabilizovat prostřednictvím institucí, aby byla schopna čelit ohrožením, vyplývajícím z její otevřenosti, značně přesahuje náš předpoklad plastičnosti člověka jako historicky osvědčené zkušenosti.

Bližší je již pojetí role v *sociální antropologii* (Helmuth Plessner), třebaže rozmanitost rolí, jež si člověk přivlastňuje, je zde myšlena jako *cosi*, co je s člověkem zajedno. Jestliže jsou však role formy člověka specifické vzhledem k situaci, pak sám souhrn těchto rolí nemůže těmto rolím předcházet.

Jiná paradigma, jež se týká roviny předpokladů, nabízí například *strukturální a generativní antropologie*, které z různých příčin narážejí na problémy spjaté se zpřístupněním antropologické dimenze literatury. Strukturální antropologie (Claude Lévi-Strauss) přejímá své premisy od strukturální lingvistiky a její binarismus chápe jako schéma popisu, jehož pomocí je možné odhalit organizaci lidských svazků – od totemismu přes kmen až k rodině. Přitom tu jde spíše o uchopení regulativů sociálních systémů než o určení důsledků, vyplývajících z pojetí člověka, které se zde předpokládá. Nepřevzala strukturální antropologie své epistemologické premisy z jiného oboru nakonec proto, že není jisté, zda struktura je schéma popisu anebo integrální součást popisovaného předmětu? Antropologicky chápáná literatura však rastr svého popisu nemůže převzít odjinud prostě proto, že by se jí pak mohlo vést stejně jako té literatuře, která slouží psychoanalýze jako exemplární případ jejích premis.

Na rozdíl od *strukturální antropologie* konstruuje *generativní antropologie* hypotetickou prascénu (Eric Gans), jež musí být minimalistické povahy, aby z ní bylo možné uchopit kulturu od jazyka až po umění jako její diferenciaci s bohatým množstvím variant. Prascéna je zpětná projekce procesu produkce, jež lze v kultuře pozorovat a jenž chápe rozvoj člověka jako rytmus omezení a překonávání omezeného. Jakkoli jsou výsledky této antropologie hodnověrné, je to stále určitý konstrukt, který v protikladu ke konstruktivistickému chápání nemá něco ukazovat, nýbrž vysvětlovat; následkem toho je zde však konstrukt v transcendentálním vztahu k danostem, jež mu předcházejí.

A konečně v *historické antropologii*, která však je doposud nepříliš stabilizovaná, se rysuje tendence myslet člověka nikoli v izolaci od scény, na

kteří vystupuje; namísto toho má být pochopen jako historická bytost, jež trvá ve svých proměnách, což znamená, že dějinnost je zde povýšena na lidskou přirozenost (Oskar Köhler). Proměna však nemůže být žádnou „veličinou“, jež je dána sama sebou.

To, co charakterizuje široce rozvětvené antropologické bádání, je snaha přihlížet k fenoménům umění i tam, kde je ve středu zájmu etnologie. Jestliže je umění nepostradatelné, pak zjevně proto, že v něm člověk vykládá sebe sama. Chápeme-li antropologickou dimenzi literatury v tomto smyslu, je třeba vzdát se předem všech axiomatických určení člověka, která se v různých směrech antropologie předpokládají – ať už jde o člověka jako nedostatkovou bytost, jako nositele rolí anebo iniciátora tabu. Stejně tak se jako nedostatečný parametr jeví i heuristika prascén anebo proměnlivost jako podstata člověka; mohou sice vysvětlovat funkce, nikoli však to, proč se literatura jako zpředměťňování plasticity člověka jeví jako nutnost.

Pokusíme se proto na následujících stránkách navrhnout jinou heuristiku tohoto vykládání člověka sebou samým v literatuře. Určující význam zde měly dvě přípravné úvahy: 1. Heuristiku nelze přejímat od jiných oborů a pak ji uplatňovat na literaturu. 2. Heuristika by se i přes svůj charakter určité konstrukce měla opírat o lidské dispozice, které jsou současně konstitutivními momenty literatury. To se týká fiktivního i imaginárního. Obojí jsou zjevné zkušenosti – lhaním a klamáním přesahujeme to, co jest, v denním snění, snech a halucinacích žijeme ve fantazii. Tím ale není v žádném případě řečeno, co je fiktivní a imaginární; jejich přibližné rozlišení jakožto něčeho intencionálního a spontánního, odpovídá spíše jen způsobu jejich projednávání, které v konkrétních případech dovoluje klást je proti sobě.

Protože patří k antropologickým dispozicím, vyskytují se i ve světě našeho života, tedy nejsou omezeny jen na literaturu. Literatura se však vyznačuje organizovaným propojením fiktivního a imaginárního, z něhož teprve vzniká, a takto umožňuje jejich mediální vymezení a potvrzuje zkušenost, že čisté fenomény umění neexistují stejně tak jako údajné antropologické konstanty. Fiktivní a imaginární tedy samy pro sebe nejsou podmínkou literatury, která vzniká teprve z jejich interakce právě proto, že ani fiktivní, ani imaginární nemají jako svůj základ nějaký určitý smysl. Právě proto, že se jejich základ vymyká poznávání, je možné určovat je pouze diferenčním

způsobem, jakmile se navzájem stanou svými kontexty. Jejich souhra se právě proto ustavičně rozvíjí; takto se hra stává strukturou, která reguluje vzájemné prostupování fiktivního a imaginárního. Jako taková umožňuje dvojí: 1. Dává tomuto prostupování různé podoby, a protože žádná z těchto podob nemůže být nikdy určením fiktivního na jedné straně a imaginárního na straně druhé ani určením jejich souhry, je každá z nich vždy historická. Takto je literární text jako určité pole otevřen do dějin. 2. Každou svou zvláštní podobou tato struktura ukazuje zpředmětnění, v němž se lidská plastičnost omezila a v němž se současně vyjevuje i nezbytnost takové sebezpřítomňování. Tímto způsobem je literární text jako pole otevřen pro odpověď na lidskou potřebu fikce.

Je tedy třeba vypracovat heuristiku literární antropologie; ta se za prvé musí opírat o antropologické dispozice a za druhé se vzhledem k tomu, že fiktivní a imaginární je přiměřeně uchopitelné pouze kontextuálně, pokouší vykazovat fiktivní a imaginární – a to právě proto, že se vymykají jakémukoli transcendentálnímu určení – v různých způsobech, v nichž se v dějinách objevují, a v jejich různých tematizacích. Různé způsoby užívání dovolují pak jejich paradigmatickou souhru označit jako literaturu, k jejímuž profilování jak pak zapotřebí pozadí jiných aplikací fiktivního a imaginárního. Jestliže se přitom silněji rozvíjí fiktivno, je tomu tak proto, že se určuje pouze užitím, zatímco imaginárno je vystaveno moci kognitivních diskursů, které chtějí určit, čím má být. Užívání nelze omezit; naproti tomu diskursy se řadí do typologie.

*

Děkuji Německé badatelské společnosti za volný semestr, který mi pro dokončení mého textu poskytla v rámci kostnického výzkumného programu *Konstituace a funkce fikčních textů*. Za mnohostrannou pomoc při redakční práci jsem zavázán paní Dr. Monice Reif-Hülser a paní Monice Neukitchen; o přípravu rukopisu se velmi kvalifikovaným a pečlivým způsobem postarala paní Angela Lippus-Broll.

Akty fingování

1. MLČENLIVÉ VĚDĚNÍ O FIKCI A SKUTEČNOSTI

Literární texty – jak zní dnes široce sdílený názor – jsou fikční povahy. Touto klasifikací mají být odlišeny od těch textů, které takový znak nemají, a proto je třeba radit je ve smyslu panujícího jazykového úzu k protipólu fikce, ke skutečnosti. Protiklad fikce a skutečnosti patří k elementární výbavě našeho „mlčenlivého vědění“, přičemž tímto termínem, jenž vznikl v sociologii vědění, se míní onen inventář jistot, který se jeví do té míry jako bezpečný, že jej lze pokládat za samozřejmý. Je ovšem otázka, zda je tímto protikladem plně vystiženo jinak nesporně užitečné rozlišení fikčních a non-fikčních textů. Jsou fikční texty skutečně tak fiktivní, a jsou ty, které takto označovat nemůžeme, skutečně bez fikcí? Jelikož legitimnost takového tázání nemůžeme odmítat, objevují se pochybnosti, zda protiklad fikce a skutečnosti, jak jej předpokládá „němé vědění“, je vůbec vhodný pro popis fikčních textů. Neboť různá míra směřování reálného a fiktivního, která je v těchto textech patrná, uvádí do vzájemného vztahu to, co je zevně dáno, a to, co se k danému přimýšlí. Nadto se v tomto smíšení ukazuje cosi více než jen pouhý protiklad, a tedy je na místě dvoučlennou relaci fikce a skutečnosti nahradit trojčlenným vztahem. Pokud fikční text obsahuje cosi reálného, aniž by se vyčerpával jeho popisem, pak

ani jeho fiktivní složka nemá ráz samoučelu, nýbrž jakožto fingovaná je podporou něčeho imaginárního.

Tento triadický vztah dává naději na to, že bude konečně možné zkoumat fiktivnost fikčních textů náležitým způsobem. Neboť protikladný vztah fikce a skutečnosti vždy již formou „mlčenlivého vědění“ předpokládá jistotu o tom, co je fikce a co je skutečnost, přičemž zjevně ontologické určení, které v takovém „mlčenlivém vědění“ panuje, charakterizuje fikci tím, že jí upírá predikáty, jež jsou vlastní skutečnosti. V této nereflektované jistotě je i potlačen problém, který trápil teorii poznání již v raném novověku: proč by vůbec mělo existovat cosi, co přesto, že je zde, nemá ráz skutečnosti. Problém nebyl vyřešen ani tehdy, když se zaměnily predikáty reality, neboť bez ohledu na různá učlenění zůstal v těchto obměnách vždy zachován základní vztah protikladu.¹

2. TRIÁDA

Odtud lze odvodit heuristické ospravedlnění kroku, při němž obvyklý vztah protikladu nahradíme triádou reálného, fiktivního a imaginárního, abychom na tomto pozadí mohli zaměřit pozornost na fiktivnost fikčních textů. Protikladný vztah mezi fikcí a skutečností by rozbor fiktivna v textu připravil o jeho zásadní dimenzi; neboť ve fikčním textu je mnoho reality, jež nemusí být jen realita identifikovatelné sociální skutečnosti, nýbrž právě tak i realita citů a pocitů. Tyto zjevně odlišné reality však samy nejsou žádné fikce a ani se nestávají fikcemi jen proto, že se stanou součástí reprezentace fikčních textů. Na druhé straně je však pravdou i to, že pokud se takové skutečnosti vyskytují ve fikčním textu, neopakují se v něm kvůli sobě samým. Jestliže se tedy fikční text vztahuje k realitě, aniž by se vyčerpával jejím popisem, je opakování aktem fingování, jehož prostřednictvím vycházejí najevo účely, které nejsou vlastní opakované skutečnosti. Jestliže fingování nelze odvozovat z opakované skutečnosti, znamená to, že se v něm

¹ Srv. Odo Marquard, „Kunst als Antifiktio – Versuch über den Weg der Wirklichkeit ins Fiktive“, in: *Funktionen des Fiktiven* (Poetik und Hermeneutik X), eds. Dieter Henrich – Wolfgang Iser, München 1983, s. 35–54.

uplatňuje imaginárno, které se slučuje s realitou, s níž se opět setkáváme v textu. Akt fingování získává tedy svou specifičnost tím, že působí návrat reality žitého světa v textu, a právě v tomto opakování dává imaginárnímu tvar, v němž se opakovaná realita stává znakem a imaginárno slouží představitelnosti takto označovaného.

Z toho lze vyvodit, že triadický vztah reálna², fiktivna³ a imaginárna⁴ představuje základní ustrojení fikčního textu. Současně je zřejmé, co charakterizuje akt fingování, a tedy i fiktivnost fikčního textu. Jestliže se ve fingování stává opakovaná realita znakem, nutně přitom dochází k překračování její určitosti: akt fingování je tedy aktem překračování hranic. V tom se uplatňuje jeho spojení s imaginárnem. To je ve svém způsobu vyjevování, jak je známe ze zkušenosti, difúzní, beztvaré, nestálé a postrádá referenci k objektu. Manifestuje se překvapivě v situacích, jež se proto jeví jako nahodilé, a jsou buď jeho vpádem přerušeny, anebo pokračují ve zcela jiných. „To, co je fantazii vlastní,“ tvrdí Husserl, „je její nahodilost. A tedy ideálně řečeno její nepodmíněná libovůle.“⁵ Právě proto není fingování identické s imaginárním. Protože fingování směřuje k nějakému vytčenému účelu, je

² Reálno se v naší souvislosti chápe jako mimotextový svět, který jakožto danost textu předchází a tvoří pole, k nimž se vztahuje. Mohou to být systémy smyslu, sociální systémy či obrazy světa stejně jako například jiné texty, představující zcela specifickou organizaci resp. interpretaci světa. Reálno se tedy vymezuje jako mnohost diskursů, které jsou relevantní pro autorův vztah ke světu prostřednictvím textu.

³ Fiktivno se zde chápe jako intencionální akt, a to proto, abychom tento termín důrazem na jeho charakter „aktu“ zbavili jeho sice běžného, avšak obtížně definovatelného ontologického významu. Neboť fiktivno jakožto cosi ne-skutečného, jako lež a klam, funguje jako pojem vždy jen v protikladu k něčemu jinému, což však jeho specifičnost spíše zastírá, než osvětluje.

⁴ Imaginárno zde používáme v relativně neutrálním významu, který právě proto není tolik poznamenán tradičními představami. Proto jsme rezignovali na pojmy jako obrazotvornost, imaginace a fantazie, jež všechny jsou značně zatíženy tradicí a velmi často se vykazují jako přesně definovatelné lidské schopnosti, které jsou zřetelně vymezeny proti jiným schopnostem. Uvážíme-li například dějiny pojmu fantazie, vidíme, že pro německý idealismus znamená něco zcela jiného než pro psychoanalýzu a ani v jejím rámci není totéž pro Freuda a pro Lacana. Protože ve vztahu k literárním textům není cílem určovat imaginárno jako lidskou schopnost, nýbrž jde o to vytknout způsoby jeho projevování a činnosti, odkazuje tato volba termínu spíše k programu než k definici. Je třeba odhalit, jak imaginárno funguje, abychom skrze popsatelné účinky otevřeli přístupy k imaginárnímu – což je téma, které v dalším postupu našich úvah musíme zkoumat na základě souhry fiktivna a imaginárna; srv. k tomu pátou podkapitolou čtvrté kapitoly (Souhra fiktivního a imaginárního).

⁵ Edmund Husserl, *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung* (Gesammelte Werke XXIII), ed. Eduard Marbach, The Hague 1980, s. 535.

třeba podržovat cílové představy, které pak jsou podmínkou toho, že je možné imaginárno převést do nějakého určitého tvaru, který se liší od fantazmat, projekcí a denních snů, v nichž imaginárno přímo vstupuje do naší zkušenosti. I zde se tedy překračují hranice a přechází se od nezřetelného k určitému.

To má své důsledky pro fikční text. Jestliže imaginárno nabývá v aktu fingování určitosti, jež mu jako takovému nenáleží, získává tímto způsobem predikát reality; neboť určitost je minimální definice reálna. Imaginárno se však určitostí, kterou získalo v aktu fingování, nestává něčím reálným, třebaže díky dané formě se zdá být reálným do té míry, že může působit v nějakém aktuálně daném světě. V tomto smyslu pak akt fingování překračuje hranice jiným způsobem, než je ten, který se ukazuje ve vztahu k realitě žitého světa, jež se opakuje v textu. Jestliže je v tomto případě určitost opakované reality překračována kvůli jejímu užití, pak v případě druhém je imaginárno převedeno z nezřetelné danosti do určitého tvaru, a takto je překročena hranice mezi imaginárním a skutečným. Přitom je důležité, že obě formy překračování hranice, které jsou dílem fingování v rámci triadického vztahu, jsou odlišné povahy. V převedení opakované reality žitého světa do znaku něčeho jiného se překračování hranice jeví jako forma irealizace; v převedení imaginárna jako něčeho nezřetelného do určité představy se reálno stává imaginárním.

Takto se odkrývá souhra, odehrávající se v triadickém vztahu mezi reálnem, fiktivnem a imaginárnem v literárním textu. Vztah komponent této triády substantivizovaných adjektiv přitom ukazuje, že to jsou pouze kvality faktického stavu věcí, který vyplývá z jejich vzájemných relací. Komponenty lze navzájem rozlišit potud, pokud jsou jim vlastní různé funkce, přičemž však zvýšený význam připadá aktu fingování jako rozhodující operaci v tomto vzájemném vztahu, neboť je určen jako překračování hranice toho, k čemu se vztahuje, jakož i toho, co utváří. Jakožto irealizace reálna a zreálnění imaginárna vytváří akt fingování základní předpoklad pro to, do jaké míry tato překračování hranic, která uskutečňuje, 1. poskytnou podmínku přeformulování zformulovaného světa, 2. umožní srozumitelnost přeformulovaného světa a 3. dovolí tuto událost i zakoušet.

Je-li tomu tak, pak odpadá i protiklad fikce a skutečnosti, protože ten jako „mlčenlivé vědění“ vždy předpokládá nějaký systém vztahů,

který však už v aktu fingování ve smyslu překračování hranice nemůže hrát žádnou roli. Teď je totiž třeba vyhledávat relace, nikoli pátrat po protikladech, a to současně znamená, že jsme se oprostili od rozvrhování nějakého transcendentálního místa, které bylo nezbytné vždy tam, kde bylo třeba vykázat fikci a skutečnost jako protikladné prostřednictvím příslušných predikátů. Takto se rozbor fiktivna na základě popsané triády nezbavuje jen určitého historického břemene – stačí si připomenout dějiny novověké teorie poznání, jež ve své snaze vypracovat nějakou teorii fikce musela nakonec své vlastní teze chápat jako fikce, aby se pak sama vzhledem k této rostoucí fikcionalizaci sebe samé připravila o svůj nárok na to být univerzální a základní disciplínou.

3. FUNKCIONÁLNÍ DIFERENCIACE AKTŮ:

SELEKCE – KOMBINACE – SEBEODHALOVÁNÍ

Uvedený předpoklad otevírá možnost vymezit fiktivno ve fikčním textu jako to, co sestává – jak ukazuje detailnější pohled – z různých aktů fingování. O nich se lze dozvědět více potud, pokud jsou definovatelné jejich funkce. Je třeba spolupůsobení více funkcí, aby ve fikčním textu uskutečnily „zprostředkování“ imaginárna s reálným. Na základě přijatého předpokladu však vždy musí být zachován nějaký příznak příslušných aktů fingování naznačující specifčnost překračované hranice.

Literární text jako produkt určitého autora je určitá forma postoje ke světu. Protože tato forma neexistuje v daném světě, k němuž se autor vztahuje, je třeba ji do stávajícího světa vnést a v něm prosadit. Vnést neznamená zrcadlit již existující strukturu organizace světa, nýbrž dekomponovat. Pro každý fikční text z toho vyplývá nezbytnost *selekce* z existujících systémů světa, a to ať jde o systémy sociálně-kulturní povahy, anebo o systémy literatury samé. Selekce je potud transgresí, pokud prvky reality, jež se stávají součástí textu, nejsou vázány na sémantickou či systematickou strukturovanost systémů. To platí pro systémy světa našeho okolí stejně jako pro texty, ke kterým se příslušný nový text vztahuje. Přitom se děje více věcí naráz. Nejprve se v centru pozornosti ocitají referenční pole jako taková, protože

tato pole dovoluje spatřit teprve selektivní zásah do nich a v nich se naznačující restrukturační. Dokud jsou totiž jako systémy organizační formou daného sociálně-kulturního světa, spadají do té míry vjedno se svými regulativními funkcemi, že jako takové nejsou téměř vnímány; pokládají se za realitu samu. Selektce je vytrhuje z tohoto ztožnění a takto se stávají předměty vnímání. Tato vnímatelnost však není integrální součástí daného systému, takže tuto možnost vytváří teprve zásah do něho. Akt selektce tedy akcentuje referenční systémy textu jako systémy, které jsou dány v jeho okolí a které získávají jasnější obrysy teprve v tom okamžiku, v němž jsou překročeny. Forma organizace i platnost systémů je teď vychýlena, protože jsou z nich určité prvky vyjmuty a jsou podřízeny jiné kontextualizaci; to platí pro hodnoty a normy stejně jako pro citáty a narážky. Prvky převzaté do textu z jeho okolí nejsou samy v sobě fiktivní, neboť pouze selektce je akt fingování, jehož prostřednictvím jsou systémy jakožto referenční pole navzájem odlišitelné, protože je překročena jejich mez.

Vnímatelnost referenčních polí, které je tímto způsobem dosaženo, získává své perspektivní zaměření rozdělením těchto polí na prvky, které jsou v textu aktualizované, a prvky, jež zůstávají neaktivovány. Jestliže zvolené prvky teprve zviditelňují určité referenční pole, pak skutečněná volba naznačuje i to, co je vyloučeno. Jestliže se prvky referenčního pole, zasazené do textu, prezentují na pozadí toho, co eliminují, jsou prvky přítomné v textu zdvojeny nepřítomnými. Zvolený prvek tím získává perspektivnost umožňující posuzování toho, co je v textu zpřítomněno, tím, co je v něm nepřítomné. Akt selektce sice opět rýsuje určitou hranici ve vybraném referenčním poli textu, ale jen proto, aby ji znovu překročil, a to tak, aby z nepřítomného bylo možné odkazovat k přítomnému a aby nepřítomné mohlo být zaznamenáno ve zpřítomněném.

Tento výkon má ráz události, ke které tedy již nelze referovat a která se manifestuje tím, že pro selekci neexistuje žádné pravidlo, protože se v ní vždy uplatňuje volba, kterou uskutečnil autor svým obrácením ke světu s ohledem na okolní systémy. Kdyby pro selekci existovalo pravidlo, nebyl by to akt transgrese, nýbrž pouze možnost přípustná v rámci panující konvence. Je-li akt selektce aktem fingování, jenž má jakožto překročení hranice ráz události, tkví jeho funkce v tom, co je jím vytvořeno. Jestliže akt selektce konstituuje referenční pole textu